

Xi'an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar

Erhan Aydın*
Erkin Ariz**

Öz

2012 yılının sonlarında Çin'deki Tang devrinin başkenti, eski adıyla Chang'an şimdiki adıyla Xi'an'de Çince uzun bir metin ile 17 satırdan oluşan runik harfli eski Türkçe kısa bir metnin oyulmuş olduğu bir mezar taşı bulunmuş ve aynı şehirdeki Datangxishi Müzesinde korunmaya alınmıştır. Yazıt ilk bulunduğu günden itibaren büyük ilgi görmüş, kısa zaman içerisinde birkaç kez yayımlanmıştır. Bu makalede yazıtın yeni bir yayımı yapılmış ve önceki naşirlerden farklı okuma ve anlamlandırmalar elde edilmiştir. Özellikle yazıtın ilk iki satırı üzerindeki okuma ve anlamlandırmalar makalenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca yazıtın geri kalan satırlarındaki sorunlu sözcükler hakkında da incelemeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Runik harfli Türk yazıtları, Uygur kağanlığı, Türk yazıtları, Xi'an yazıtı, Karı Çor yazıtı

1. Giriş

2012 yılının sonlarında Çin'in Tang (唐) devrinin başkenti, eski adıyla Chang'an (長安) şimdiki adıyla Xi'an (西安)'de, 222 Çince karakterden (汉字 / Hanzi) oluşan Çince bir metin ile 17 satırdan oluşan runik harfli eski Türkçe kısa bir metin oyulu bir mezar taşı bulunmuş ve aynı şehirde bulunan Datangxishi (Büyük Tang Batı Pazarı) Müzesinde koruma altına alınmıştır. Mezar taşının bulunuşuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için Luo Xin

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Malatya / Türkiye
erhan.aydin@inonu.edu.tr

** Doç. Dr., Minzu University of China Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü – Beijing / P.R. China
erkinariz@aliyun.com

(2013), Alyılmaz (2013) ve Lü Jianzhong – Hu Ji'nin (2013) çalışmalarına bakılabilir.

Mezar taşı hakkında ilk bilimsel bilgilendirme toplantısı 07.04.2013 tarihinde Pekin Üniversitesi Çin Eski Dönem Tarihi Araştırmaları Merkezinde (北京大学中国古代史研究中心) yapılmıştır.¹ Ancak bu tarihten iki ay kadar önce 17.02.2013 tarihinde yazıtın iki fotoğrafı http://blog.sina.com.cn/s/blog_4b6988a70102e0qs.html internet adresine konmuştur. Bu internet sitesindeki haberin başlığı ise şöyledir: 廻鶻葛啜王子墓誌 “Uygur prensi ge chuo'ya ait mezar yazıtı”.

Yazıtın Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki bir proje çerçevesinde değerlendirilmesi nedeniyle yazıtın ilk duyuranlar tarafından yayımlanması beklenmişti. Runik harfli metninin Alyılmaz, Çince metninin de Luo Xin tarafından *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*'nin 2013 yılının Haziran sayısında yayımlanmasının ardından, yeni okuma ve anlamlandırmalarla yazıtı yayımlama kararı aldık. Bu arada runik harfli metin üzerinde Alyılmaz'ın çalışmasından başka yayınlar da oldu.

2. Yazıt Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Yazıtın runik harfli bölümü hakkında yapılan çalışmalar aşağıda bulunmaktadır:

1. Mezar taşının runik harfli bölümü hakkında ilk okuma ve anlamlandırma denemesi 07.04.2013 tarihinde Pekin Üniversitesinde yapılan toplantıda Volker Rybatzki ve Wu Kuosheng tarafından sunulmuştur. Bu sunumda, adı geçen araştırmacılar, 17 satırlık runik harfli metni satır satır resimlerle ve okuma alternatifleri ile göstermiş, sunumun sonunda kolofon bölümünden önceki metni tek bir satırda vermişlerdir. Bu ilk okuma denemesi ve İngilizce çevirisi şöyledir:

bolmiš (??) ⁱⁱXXXX. *bügü* ⁱⁱⁱya laqar . *qan* ^{iv}ati[sı?]: *čavuš* . ^vtegin . o *li* ^{vi}qan .
totuq ^{vii}atisi : ^{viii}bügü : *bil* ^{ix}gä : *t ri* ^xqa(n . *inisi*) ^{xi}qarı *č(o)r* ^{xii}tegin . *sin* ^{xiii}yo-
i ^{xiiii}tab ač . ^{xv}qan . *yo ladi* . ^{xvi}la zīn . *yil* . ^{xvii}altinč . *ayqa* . ^{xviii}yeti : *ya iqa*

‘The tomb (and) wake of Qarı čor tegin, the younger brother of Bügü bilgä t ri qan, the grandson of Qan totuq, the son of Čavuš tegin, the grandson (???) of Bügü ya laqar qan, XXX (???) Bolmiš’. ‘The Chinese emperor celebrated the funeral feast’. ‘[Written?] (in) the Year of the Pig, in the sixth month on the seven[th day] of the first ten days of the month / of the beginning of the month’. Bu sunum daha sonra makale olarak

¹ Toplantıya Minzu University of China'dan Abdureşit Yakup, Zhang Tieshan ve Erkin Ariz davetli olarak katılmıştır.

yayımlandı (Rybatzki - Wu 2013b; Rybatzki - Wu 2014). Rybatzki ve Wu'nun, ilk iki satırın okunmasında kararsız kaldıkları görülmektedir: *'XX XXXⁱⁱXXXX . XXXXⁱⁱⁱya laqar . qan^{iv}ati[si?]: çavuş . tegin . o li^{vi}qan . ttuq^{vii} atisi: ^{viii}büğü : bil^{ix}gä: tä ri . ^xqa(n . inisi) ^{xi}qarıç(o)^{xii}tegin . ^{xiii}sini^{xiii}yo i^{xiii}tab aç . ^{xiv}qan . yo ladi^{xv}la zin . yıl . ^{xvi}altinç . ayqa . ^{xvii}yeti : ya ıqa.*

2. Yazıt hakkındaki ikinci çalışma Ölmez tarafından yapılmış olup makalenin konusu doğrudan Xi'an yazıtıyla ilgili değildir. Ölmez, makalesinde hem yazıt hakkında kısa bilgi vermiş hem de yazıtta geçen *ati* 'yeğen' sözcüğü hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, yazıtın 6. ve 7. satırındaki *qan totoq atısı* söz öbeğinden hareket ederek *ati* sözcüğünün 'torun' anlamında olduğunu belirtmiştir (2013a: 88-89).

3. Yazıt, Alyılmaz tarafından yayımlanmış (2013: 1-61), bu yazıtın hemen ardından Luo Xin'in, yazıtın Çince bölümü hakkındaki yazısı okuyucularla paylaşılmıştır (2013: 62-78).

4. Yazıtın bir başka yayımı ise Zhang Tieshan (张铁山) tarafından 2013 yılında 《西域研究》 / *Xiyù yánjiū* dergisinde (s. 74-80) yapılmış, Zhang, her satırın resminin altına, satırdaki harflerin ses değerleriyle transkripsiyonunu vermiştir.

5. Hayashi de yazıtla ilgili bir bildiri sunmuştur (2013). Ancak sunumdan gördüğümüz kadarıyla okuma ve anlamlandırma Alyılmaz'ın okuma ve anlamlandırmasıyla aynıdır.

6. Yazıt, Ölmez tarafından kitap bölümü olarak da basılmıştır (2013b: 322-325).

3. Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

Yazıttaki 17 satırdan oluşan runik harfli metnin satırları kısa kısa olup aslında bütün satırlar yan yana yazıldığında toplamda 2-3 satır olabilmektedir. Ancak Çince metin daha uzun olup runik harfli metin, Çince metinle hizalı biçimde taşın sol tarafına, yani taşın yaklaşık beşte bir kısmına sığdırılmıştır. Satırların bazılarında sözcük sığmadığı için hece bölünmesi yapılmıştır. Bu da bize önce Çince metnin yazıldığını kanıtlar. Zaten Çince bazı karakterler runik metnin neredeyse içine kadar girmiştir. Metnin sonunda, Uyurlara ait olan bir de damga vardır. Bu damga Şine Usu yazıtının kuzey yüzünün başında da bulunmaktadır. Aşağıda okuma ve anlamlandırma önerimiz bulunmaktadır. Okuma, satırlara göre, anlamlandırma ise, okuyucunun anlamı kaçırmaması için, birleştirilerek verilmiştir:

Satır	Runik Metin	Transkripsiyon
1	ᚱᚰ? ᚳᚩ	bo [är] mi -
2	ᚦᚺ?ᚺ : ᚱᚱᚺ	tisi bitigi
3	ᚳᚱᚱ : ᚱᚱᚱᚦᚩ	ya laqar qan
4	ᚩᚱ : ᚦᚦ ᚩ	altı çavış
5	ᚱᚱᚾ : ᚱᚺᚱᚱᚺ	tegin o lı
6	ᚩᚦ ᚳᚦ : ᚳᚱᚱ	qan totoq
7	: ᚦ ᚦᚦ ᚩ	atısı
8	ᚾᚦᚺ : ᚱᚺᚱᚺ	bögü bil-
9	ᚦᚦᚱᚺ : ᚩᚺ	gä tä ri
10	?ᚱᚱᚱᚱᚦ : ᚳᚱᚱ	qan inisi?
11	ᚱᚳᚱ ᚦᚱᚱ	qan? çor
12	ᚦᚦ : ᚱᚺᚱᚱᚺ	tegin sını
13	ᚱᚦᚩᚦ : ᚱᚾᚩᚩ	yo ı taw aç
14	: ᚦᚳᚱᚾᚩᚩ : ᚳᚱᚱ	qan yo laddı (yo latdı?)
15	: ᚱᚱᚩ : ᚳᚦ ᚾᚱ	la zın yıl
16	: ᚱᚱᚩᚱ : ᚳᚦ ᚩ	altınç ayqa
17	ᚱᚱᚱᚱᚩ : ᚱᚱᚱᚱ	yeti ya ıqa

Çevirisi: “bu, er mingtisi yazıtı(dır), Yaglakar han (sülalesinden) Altı Çavış Tegin’in oğlu, Kan Totok’un yeğeni, Bögü Bilge Tengri Kan’ın kardeşi, Karı? Çor Tegin’in mezarı(dır). Yoğ (törenini) Tang hükümdarı yaptırdı. Domuz yılı(nın) altıncı ay(ının) yedinci günü(nde).”

4. Notlar

Oldukça kısa olan bu yazıtın önemi sayılamayacak kadar çoktur. Örneğin Uygurların şeceresinin bir bölümünün verilmiş olması, daha önce tanıklanmayan sözcüklerin bulunması, ilk mezar taşı olması, iki dilli olması vs. Yazıtta yer alan şecerenin çok iyi bilinen bir şecere olmadığını da söylemek gerekir. Luo Xin, yazıtın Çince bölümünü işlediği makalede eski Türkçe bölümde geçen adlar hakkında birçok tahminde bulunmuş ve önemli bilgiler vermiştir.

4.1. 1 ve 2. satırlar

Yazıtın ilk iki satırı oldukça problemlidir. İlk sözcüğün *bo* 'bu' olduğu açıktır. Küçük bir boşluktan sonra, bir harfin alt bölümü bulunmakta ancak üst bölümü tahribattan dolayı seçilememektedir. Bu harfin birçok harf olma ihtimali vardır. Alyılmaz, harfi k^2 olarak belirlemiş ve sonraki *m* ve harfleri ile birleştirerek *kimi* okumuştur. İkinci satırda ise t^2Is^2I harfleri bulunmaktadır. Belki de bu dört harften anlamlı bir sözcük çıkarmak mümkün olmadığı için son harfi r^2 varsaymış ve 1. satırla birlikte *bu kimi tisär* biçiminde okumuştur. Oysa yazıtta ön ünlülü *r* harfi bir kez 9. satırdaki *tä ri* sözcüğünde bulunmakta ve söz konusu harfe pek benzememektedir. Zhang (2013: 75) ve Hayashi (2013) de bu kısmı *bu kimi tisär* biçiminde okumuştur. Ölmez ise 1. ve 2. satırı okumamış yalnızca harf değerlerini vermekle yetinmiştir (2013b: 323).

Mezar taşının Çince bölümünde sol kuvvetler komutanı olduğu belirtilen bir şehzadenin mezar kitabesinin *bu kimi tisär* diye başlaması mümkün görünmemektedir. İlk satırın sonunda bulunan *m* harfleri *mä ü* sözcüğünü çağırırsa da 2. satırın başındaki t^2Is^2I harfleriyle anlamlı bir sözcük çıkmamaktadır. Üstelik harfinden sonra küçük bir boşluk bulunmaktadır ve buraya *ü* harfi çok rahat sığabilirdi.

Sorunlu 1. satırın sonu ile 2. satırın başında 'mezar taşı' ya da 'mezar taşı üzerine oyulan yazı' anlamında bir sözcük veya söz öbeği olması gerekir. Eski Türkçede bu tarz yazıt geleneğini yansıtan bir sözcük bulunmadığı için Çince bir sözcük ihtimalinden hareket ederek 1. satırın sonunda *m* harflerinin 'taş ve benzeri nesnelere üzerine oyulan yazı' anlamındaki 铭 sözcüğü olması gerektiği fikrine vardık. Çağdaş Çince *míng* biçiminde telaffuz edilen bu karakter 'taş ve benzeri nesnelere üzerine oyulan yazı' (XDHCD s. 911, Giles 1912: No. 7945) anlamında olup, karakterin Tang dönemi Çincesindeki telaffuzu Karlgren'de *mie* (1997: 367), Pulleyblank'te ise *mɛj* (1991: 216) biçimindedir. 2. satırın başındaki t^2Is^2I biçiminde yazıldığı açıkça görülen sözcük ise hiçbir Türkçe sözcüğün yazımına benzemediği için Çincedeki 铭 karakteri ile beraber kullanılan bir karakterin eski Türkçe yazımı olması gerektiği fikrinden hareket ederek buna en yakın ve anlamca bağlama en uygun karakterin 旌 olabileceğini düşündük. 旌 karakteri çağdaş Çince *jīng* biçiminde telaffuz edilir ve 'eski dönemlerde, üst tarafı renkli tüylerle süslü bir tür bayrak, tuğ' anlamındadır (XDHCD s. 683). Sözcüğün Tang dönemi Çincesindeki telaffuzu Karlgren'e göre *tsjɛŋ* (1997: 359), Pulleyblank'e göre *tsiaj* biçimindedir (1991: 158). Bu iki karakterin birleşmesinden Çin cenaze kültürüyle ilgili çok önemli bir nesneyi yansıtan 铭旌 (Çağdaş Çince telaffuzu *míng-*

jīng) sözcüğü ortaya çıkmaktadır. 铭旌 ‘ölüyü gömmek için mezarlığa götürürken tabutun önünde taşınan bayrak, tuğ’ anlamında olup ölünün kim olduğunu bildirmek amacıyla üzerine ölen kişinin adı, unvanı, memleketi, soyu gibi kimlik bilgileri yazılır ve ölüyle beraber gömülür. Genelde, mezar taşı metni de buna göre oluşturulur. 铭旌 ayrıca, ölünün ruhunu ecdadına ve öteki dünyaya rahatlıkla kavuşturan sembolik araç olarak da görülür. Bu nedenle, kişi öldüğünde, hemen akrabalarından seçilmiş bilgili bir kişi tarafından ölen kişinin önemli kimlik bilgilerini içeren özel bir metin hazırlanır ve bu metin 铭旌 üzerine aktarılır ve ilgili resimler çizilir. Çin cenaze geleneğiyle ilgili 铭旌 kültürünün, M.S. 300’lü yıllara kadar uzandığını, özellikle Tang döneminde çok gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Hatta günümüzde de köylerde hâlâ uygulanmaktadır (Li 2008: 12-25).

铭旌 sözcüğünün Tang dönemindeki telaffuzu Karlgren ve Pulleyblank’e göre *mie tsjɛŋ* ve *mɛj tsiaj* olup hem fonetik hem de anlam bakımından 1. satırın sonundaki *m* ile 2. satırın başındaki *tʰIsʰI*’ye uymaktadır. Dolayısıyla *m* ile *tʰIsʰI* 铭旌 (*mie tsjɛŋ*)’in eski Türkçe sesçe aktarımı olmalıdır. Bu durumda 1. satırın sonu ile 2. satırın başı *bo är mingtisi* okunabilir. 1. satırın sonunda bulunan *ming* sözcüğünün ardında bir iki harf sığacak kadar bir boşluk olmasına rağmen sözcüğün *tisi* kısmı bölünmeden 2. satırın başına yazılmıştır. Söz konusu *mingtisi* sözcüğünün iki ayrı sözcük gibi, bir bölümünün 1. satırın sonuna, bir bölümünün ise 2. satırın başına yazılmasının nedeni de Türkçeye oldukça yabancı olan bu kültür sözcüğünün anlaşılama kaygısından olmalıdır.

mingtisi sözcüğü doğal olarak Türkçe metinlerde tanıklanmamıştır. Yukarıda ayrıntısıyla belirtildiği gibi, bu Uygur şehzadesinin, öldüğünde *mingtisi*’si hazırlanmış, üzerindeki kimlik bilgileri bulunan metin, mezar taşına kazınmış ve daha sonra ölüyle birlikte gömülmüş olmalıdır. Mezar taşının eski Türkçe bölümünün, Çince bölümün çevirisi olmadığına göre 铭旌 yani *mingtisi* metninin eski Türkçeye çevirisi ya da doğrudan eski Türkçeye yazımı olmalıdır.

2. satırın sonundaki sözcük de oldukça sorunludur. Bu sorunun temel nedeni ilk harften sonra bir tahribat olmasıdır. Rybatzki – Wu bu bölümü okumamış, Alyılmaz *bəzgak* ‘sıtma, mec. titretici, korkutucu, heybetli’ okumuş ve anlamlandırmıştır (2013: 20, 29-30). Zhang (2013: 75) ise *bəzgak* okuyup sözcüğün bilinen ‘sıtma’ anlamını verip Çince metinde geçen Karı Çor Tegin’in bir hastalıktan öldüğü ancak nasıl bir hastalık olduğuna dair bu eksik bilginin eski Türkçe bölümle tamamlandığını, yani Karı Çor Tegin’in *bəzgak* hastalığından öldüğünü ifade etmiştir (2013:

77). Ölmez ise transkripsiyonu *b²gk²* biçiminde yapıp Türkçe çevirisinde Böyük (?) olarak vermiştir (2013b: 323). Sözcükteki ilk harf *b²*, 2. veya 3. harf silinmiş, son iki harf ise sırasıyla *g²* ve *p* olmalıdır. Ancak Alyılmaz ve Zhang sondaki harfi *p* değil *k²* olarak düşünmüştür. Alyılmaz ve Zhang'ın silik olan 2. harfi *z* tasarlaması doğaldır, harfin sol tarafı var gibidir ama net değildir.

Alyılmaz ve Zhang'ın okuduğu *bāzgak* sözcüğü Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde bir hastalık adı olarak tanıklanmıştır. Her iki *e* sesinin de uzun ve ilk *e*'nin kapalı olduğunu düşünen Doerfer, sözcüğü *bēzgak* biçiminde verir ve 'maljarija, lichorádka' olarak anlamlandırır. Sözcüğün *bāz-(i)g+āk* biçiminde kurulduğunu düşünür. Eski Uygurca örneklerden başlayarak Türkçenin öteki dönemlerinden örnekler verir (1965: 387). *Drevnetyurkskiy Slovar*'da, Kâşgarlı'daki örnek verilmekle yetinilmiş ve 'lihoradka, malyariya' olarak anlamlandırılmıştır (Nadelyayev vd. 1969: 97). Caferoğlu, sözcüğü *bāzgak* olarak belirleyip 'soğuk sıtma, sıtma' anlamlarını vermiştir (1993: 27). Clauson, sözcüğü *bezge:k* biçiminde verir ve ikinci *e*'nin uzun olduğunu düşünür. Sözcüğü 'ague, malaria' olarak anlamlandırır ve sözcüğün tabanını *bez-* fiilinden alır. Clauson, Uygur döneminden başlayarak örnekler verir (Clauson 1972: 391b). M. Erdal-*gAk* ekiyle ilgili örneklerde *bāzgak* sözcüğünü de vererek sözcüğün tabanını *bāz-* fiilinden alır ve sözcüğe 'cold fever' anlamını verir. Erdal ayrıca sözcüğün, anlamca benzeri biçiminin *ıstma* olduğunu da belirtir (Erdal 1991: 394). Sözcük, eski Uygurca tıp metinlerinde de aynı anlamda geçmektedir (Abdureşit 2013: 299). Sözcük, çağdaş Uygurcada ise 'daha çok sivrisinek- le bulaşan bir çeşit titreme hastalığı' ve 'o hastalığa yakalanmış kimse' anlamlarındadır (HZUTIL 2011: 132).

Aslen bir hastalık adı olan *bāzgak* sözcüğünün, 'titretici, korkutucu, heybetli' gibi metaforik bir anlamının tarihî ve çağdaş Türk dillerinde tanıklanmadığı görülmektedir. Eğer ilk iki satırdaki okumamız doğruysa *mingtisi* dendikten sonra *bitigi* sözcüğü gerekir. Çünkü burada asıl konu mezar taşı veya bayrak, tuğ değil mezar taşı üzerindeki yazıdır, bu nedenle de *bitigi* sözcüğü anlam olarak uygun düşer. Ancak sondaki harf *I* değildir. Runik alfabede *p* harfi ile *I* harfinin farkı, harfin üst tarafındaki çizginin, birinde sağ tarafta, ötekinde sol tarafta olmasıdır. Bu nedenle *bitigi* okumamız metnin anlam bütünlüğüne uymakla beraber yazımda bir hata kabul etmek gerekir. Sonuç olarak yazıtın ilk iki satırı şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *bo är mingtisi bitigi* "bu, er (asker) mingtisi yazıtı(dır)".

4.2. 4. satır

Yazıtın bir diğer sorunlu yeri de 4. satırın başında bulunan sözcüktür. *LTI* biçiminde yazılmış harfler *altı* 'altı' biçiminde okunup anlamlandırılabilir. Belki 3. satırın sonundaki *qan* ile bunu birleştirince *qanlatı* okunur ve 'han yaptı' anlamı verilebilir ancak yazıtın anlam bütünlüğüne uymaz. Rybatzki – Wu unutulmuş iyelik eki tasarlayıp *atı[sı]* okur, Alyılmaz (2013: 20, 33), Zhang (2013: 75) ve Ölmez (2013b: 324) ise *atı* 'adı' okur ve anlamlandırır. Ölmez, yazıtın neşrinden önceki makalesinde ise yazılmamış iyelik eki *+s*'yi katarak *atısı* okur ve *atı* sözcüğünün 'torun' anlamında olduğunu belirtir (2013a: 89). Bizce burada *çawış tegin* ad ve unvanının önünde bir sıfat bulunmaktadır ve büyük bir olasılıkla *altı* sözcüğü *çawış tegin*'in *çawış* unvanının niteleyicisi olmalıdır. Çünkü sözcüğün başında olduğu söylenen *A* harfinin yazımı ile metindeki diğer *A* harfleri aynı olmayıp art ünlülü *l* harfine daha çok benzemektedir.

4.3. 12. satır

Bizce bu yazıtın en önemli özelliklerinden birisi 12. satırdaki *sın* sözcüğüdür. *sın* 'mezar, kabir' sözcüğü ilk kez bu mezar taşında tanıklanmış olmaktadır. Aslında sözcüğün Tariat (Terh) yazıtında *sinlög* 'mezarlık' olarak tanıklandığı, Tariat yazıtının birçok naşirince ısrarla vurgulanmıştı. Xi'an yazıtı sayesinde Tariat yazıtındaki sözcüğün *sinlög* olmadığı da açıkça ortaya çıkmış olmaktadır. Tariat yazıtının birçok naşiri, sorunlu sözcüğü *sinlög* okumuş ve buradan yola çıkarak atalar mezarlığında toplanma gibi uygulamaların olduğu yönünde bilgiler vermişlerdi. Tariat yazıtının güney yüzünün 5. satırı ile 6. satırının başı şöyledir: *anta yaw u atadı anta kesrä küsgü yılıqa sinligdä küç qara bod[un är]miş sinsizdä küç qara suw ärmış qara bodun turuyun qa an* (6) *atadı* "orada yabgu (olarak) atadı. Ondan sonra sıçan yılında (748), "sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş" (diyerek) halk ayağa kalkıp kağan (olarak) (6) atadı" (Aydın 2011: 47–48). E. Aydın tarafından *sinlig* okunup 'senli, sen varken' biçiminde anlam verilen sözcüğü, Klyaştorny *äsinligdä* "If power is in the hand of as sound person, it keeps the whole people in order; if power is in the hand of an unsound person, it becomes spring–water" (1982: 343, 345), Tekin *sinl[e]gde* '(ecdat) mezarlığında' (1983: 805, 809), Katayama *sin äligdä* 'in your hand' (1999: 169, 171), Berta *sen äligdä* "A te kezeden hatalom (tkp. erö) van, a köznép (tkp. feketé nép) (ügy tudni)..." (2004: 251, 260), Şirin User *s²In²l²g²dä* (2009: 479), Mert *s(i)nl(e)gde* "(Atalarımızın) mezarları sizde" (2009: 169, 174), Ölmez *sinlegde* "mezarlıktan (atalardan ?)" (2013b: 277, 281) biçiminde okumuş ve anlamlandırmıştır.

T. Tekin *sinlāg* biçimini, Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki *sinlā* ‘mezarlık’ sözcüğünün atası saymaktadır. Sözcüğün Çince olduğunu ve *sin* ‘mezar’ biçiminde Uygur metinlerinde de tanıklandığını belirten Tekin, sözcüğün ön ünlülü olduğunda ısrar etmekte hatta *Drevnetyurkskiy Slovar*’ın yazarlarıyla Clauson’ın sözcüğü art ünlülü okumalarının yanlış olduğunu ifade etmektedir (1983: 815). Tekin sözcüğün *sin* biçiminde, yani ön ünlülü *s* ile yazıldığını belirtmektedir (1997: 169). Clauson iki farklı anlamdaki *sin* sözcüklerini haklı olarak aynı maddede almamıştır (Clauson 1972: 832a–b). Diğer *sin* sözcüğü için Kâşgarlı Mahmud’un verdiği bilgi ilginçtir: *sin*: “Boy bos. Bu sözden alınarak *bodhbug sinlig kişi* ‘boy lu boslu adam’ denir. Buradan alınarak mezara da ‘sin’ denir. Çünkü mezar insanın boyunca olur”. (Atalay 1991: III, 138). Bu maddenin ardından Kâşgarlı, başka bir *sin* daha yazıp ona ise ‘mezar’ anlamını vermiştir (Atalay 1991: III, 138). Clauson, sözcüğü Çin. *ts’in* “the rear hall in an ancestral temple” olarak vermiş ve Giles sözlüğündeki *ch’in* (No. 2.091) maddesine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Clauson’ın verdiği örneklerin tamamı Anadolu dönemine gelinceye değin hep art ünlülü *s* iledir (Clauson 1972: 832a–b). Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi ile Anadolu ağızlarında tespit edilen *sin* ‘mezar, kabir; ölüm; kahır, acı’ sözcüğü de *sin* sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir (Tekin 1994: 251, 1997: 169, Ölmez 2009: 272).

Sözcük günümüz Çincesinde 寢 yazımıyla *q n* telaffuz edilir ve fiil olarak ‘uyumak; durmak, durdurmak’, ad olarak da ‘uyuma odası; hükümdar mezarı’ anlamlarındadır (XDHCD: 1053). Eski Çince de ise 寢 yazımıyla *ts’^him* (Karlgren 1997: 289), (Karlgren 1987: 159) ya da *ts^him*’ (Pulleyblank 1991: 255) biçiminde telaffuz edilir ve fiil olarak ‘yatarak dinlenmek, uyumak; gizlenmek, pusuda beklemek; durmak, durdurmak’, ad olarak da ‘istirahatgâh, yatak odası; tapınağın arka kısmında bulunan ve ecdatların kıyafetlerinin bulunduğu oda; mezar külliyesinde hükümdarın naaşının konulduğu oda; çirkin surat’ anlamlarındadır (GDHCD: 1250).

4.4. 14. satır

Bu satırdaki çekimli fiil *yo ladi* mı *yo latdı* - *yo laddı* mı olmalıdır? Rybatzki – Wu, Alyılmaz ve Zhang *yo ladi*, Ölmez ise *yogladđı* okumuştur. Bizce bu çekimli fiil *yo ladi* değil *yo latdı* veya *yo laddı* olmalıdır. Eğer *yo ladi* okunursa cenaze törenini, Tang hükümdarının yaptığı gibi bir anlam çıkar. Tang hükümdarı bu tören için buyruk vermiştir, bu nedenle de *yogladı* değil *yogladđı* (-*yoglatdı*) okunmalıdır. Burada ya *t^l* harfi unutulmuş ya da *d* sesini şeddeli okumak gerekir. Bu tip yazıma birçok yazıtta rastlamak mümkündür.

5. Yazıt Sahibinin Kimliği Üzerine Birkaç Söz

Adı hakkında çok emin olamadığımız Karı Çor'un kimliği bizce hâlâ gizemini korumaktadır. Yazıtın Çince bölümünde de doyurucu bilgi bulunmamakta olup Karı Çor'un kimliğinin mevcut Tang devri kaynaklarına göre açıklanması da zor görünmektedir. Ancak yazıtın Çince bölümünde Karı Çor'un babasının An Lushan isyanında Tang yönetimine yardım ettiğinden söz edilmektedir. Ayrıntı için, Karı Çor'un şeceresi ile ilgili önemli bilgiler veren Luo Xin'in makalesine bakılabilir (2013: 62–78).

6. Sonuç

Son yıllarda Moğolistan, Hakasya, Tuva, Dağlık Altay ve Çin'de birçok yeni yazıt bulundu. Moğolistan'da bulunan, morin huur'u (at çalgısı) andıran çalgı ile 2013 yılının Temmuz ayında Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un güneydoğusunda Delgerhaan'da çok satırlı iki büyük taş bulunduğu haberi kimseyi şaşırtmamıştır.

Sonuç olarak Tang devrinin başkenti bugünkü adıyla Xi'an'de bulunan bu mezar taşının ayrı bir yeri ve önemi vardır. İki dillidir, mezar taşıdır, yeni tanıklanmış sözcükler bulunmaktadır, Uygur şehzadesi Karı Çor Tegin'in şeceresi vardır vs. Kanaatimizce, aslında 17 satır olan ancak yan yana yazılınca belki 2–3 satır edebilen bu yazıt yeni bulunmuş birçok yazıttan daha değerlidir.

Kaynaklar

- Abdureşit, Bekri (2013). 《古代维吾尔语医学文献的语文学研究》 / *G dài Wéiwúěry yīxué wénxiàn de y wénxué yánjiū* / *Eski Uygurca Tıp Metinlerinin Filolojik İncelemesi*, 中央民族大学博士学位论文 / Doktora Tezi. Pekin: Minzu University of China.
- Alyılmaz, Cengiz (2013). “Karı Çor Tigin Yazıtı”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2: 1-61.
- Atalay, Besim (1991). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Aydın, Erhan (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yay.
- _____, (2013). “Tariat ve Xi'an Yazıtları Işığında Sın 'Mezar' Sözcüğü Üzerine”. Yayımlanmamış bildiri. *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 25-28 Eylül 2013 Adıyaman.
- Berta, Árpád (2004). *Szavaimat jöl balljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Em-lékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- Clauson, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

- Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Yay.
- Doerfer, Gerhard 1965. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Band II. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- GDHCD: 编写组 (2000). 《古代汉语词典》 / *G dài Hàny cídi n / Eski Çin-cenin Sözlüğü*, 北京：商务印书馆。
- Giles, Herbert A. (1892). *A Chinese-English Dictionary*. Shanghai.
- Hayashi, Toshio (2013). “Şi'an'da Bulunan Bir Uygur Şehzadesine Ait Mezar Kitabeleri”. Yayımlanmamış bildiri. *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 25-28 Eylül 2013 Adıyaman.
- HZUTIL = *Hazırqi Zaman Uyğur Tilining İzahlıq Luğiti*. Ürümqi, 2011: Xin-jiang Helq Neşriyatı.
- Karlgren, Bernhard / 高本汉 1954 (1987). *Compendium of Phonetics in Ancient and Archaic Chinese* / 《中上古汉语音韵纲要》 / *Zhōngshàngg Hàny yīnyùn gāngyào*, 译者：聂鸿音 / Çinceye çeviren: Nie Hongyin, 济南：齐鲁书社。
- , / 高本汉 1940 (1997): *Grammatica Serica* / 《汉文典》 / *Hànwéndi n*, 译者：潘悟云、杨剑桥、陈重业、张洪明 / Çinceye çevirenler: Pan Wuyun, Yang Jianqiao, Chen Zhongye, Zhang Hongming, 上海：上海辞书出版社。
- Katayama, Akio (1999). “Tariat Inscription”. Takao Moriyasu – Ayudai Ochir (edd.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, 168-176.
- Klyāstorniy, S. G. (1982). “The Terkhin Inscription”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36/1-3: 335-366.
- Li Fude / 李夫德 (2008). 铭旌的图像与文字 / *míngjīng de túxiàng y wénzì* / “Mingjingde Resim ve Yazı”, 《文博》 / *Relics and Museology* 2008/4: 12-25.
- Luo Xin (2013). “Karı Çor Tigin Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in Şeceresi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2: 62-78.
- Lü Jianzhong ve Hu Ji / 吕建中、胡戟 主编 (2013). 《大唐西市博物馆藏墓志研究续一》 (上) / *Dàtángxìshì Bówùgu n cáng mùzhì yán-jiū xù yī* / *Büyük Tang Batı Pazarı Müzesinde Korunan Mezar Taşları Üzerinde Araştırmalar*. II. Cilt, 1. kitap. 西安：陕西师范大学出版社有限公司。

- Mert, Osman (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariyat, Şine Us*. Ankara: Belen Yay.
- Nadelyayev, V. M. Vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Ölmez, Mehmet (2009). "Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri". *Türk Dilleri Araştırmaları* 19: 223-304.
- _____, (2013a). "Ermenice 'Torun'un Türkçesi Var mıydı?" *Derin Tarih* 15: 88-89.
- _____, (2013b). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* (Yenilenmiş İkinci Baskı). Ankara: BilgeSu.
- Pulleyblank, Edwin G. 1991. *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press.
- Rybatzki, Volker ve Wu Kuosheng (2013a). Preliminary decipherment of a recently discovered Runic epitaph from Xi'an (China). (Sunum).
- _____, / 芮跋辞、吴国圣 (2013b). 西安新发现唐代葛啜王子古突厥鲁尼文墓志之解读研究 / Xi'an xīn fāxiàn Tángdài Géchuò Wángzǐ gǔ tūjué lǐ wén mùzhì zhī jiědú yánjiū / "Xi'an'de Yeni Bulunan Tang Dönemine Ait Karı Çor Tegin Mezar Taşının Eski Türkçe Bölümü Üzerine Okuma Çalışması". *《唐研究》* / *Táng yánjiū* 19: 419-435.
- _____, (2014). An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi'an (China), The Epitaph of Qarī çor tegin. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 164/1: 115-128.
- XDHCD: 中国社会科学院语言研究所词典编辑室编 (2012). *《现代汉语词典》第6版* / *Xiàndài Hànyǔ cídiǎn / Çağdaş Çincenin Sözlüğü*, 北京: 商务印书馆.
- Şirin User, Hatice (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yay.
- Tekin, Talat (1983). "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi". *Belleten* LXVI/184: 795-838.
- _____, (1994). "Notes on Old Turkic Word Formation". *Central Asiatic Journal* 38: 244-281.
- _____, (1997). "Notes on Some Chinese Loanwords in Old Turkic". *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 165-173.
- Zhang Tieshan / 张铁山 (2013). 故回鹘葛啜王子之突厥如尼文考释 / Gù Huíhú Géchuò Wángzǐ zhī tūjué Rúníwén kǎoshì / "Karı Çor Tegin Mezar Taşının Türk Runik Yazılı Bölümü Üzerinde İnceleme". *《西域研究》* / *Xīyù yánjiū* 2013/4: 74-80.
- http://blog.sina.com.cn/s/blog_4b6988a70102e0qs.html [Erişim: 17.12.2013].

Mezar taşının çözünürlüğü yüksek resmini temin ettiği için Prof. Dr. Luo Xin'e teşekkür ederiz.

New Readings and Interpretations of the Xi'an Inscription

Erhan Aydın*

Erkin Ariz**

Abstract

A gravestone carved with a long text in Chinese and an old Turkic short text in runic letters composed of 17 lines were found at the end of 2012 in the capital of Tang period, Chang'an, as it was formerly called, or Xi'an, as it is now named. The gravestone was taken into protection in the Datanxishi Museum located in the same city. The inscription has attracted a lot of attention since the day it was found, and it was published a number of times in a short period of time. In this article, a new publication of the inscription has been made, and different interpretations and meanings have been supplied. The meanings and interpretations of the first two lines of the inscription in particular make up a significant part of this paper. Also, the problematic words in the remaining lines of the inscription have been analyzed.

Keywords

Turkic runic inscriptions, Uyghur Khanate, Turkic inscriptions, Xi'an inscription, Khari Chor inscription, gravestone

---

* Assoc. Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Malatya / Turkey
erhan.aydin@inonu.edu.tr

** Assoc. Prof., Minzu University of China, Head of Department of Uyghur Language and Literature – Beijing / P.R.China
erkinariz@aliyun.com

(Xi'an)

;

Аннотация

2012

17

Datangxish

Ключевые слова

erhan.aydin@inonu.edu.tr

erkinariz@aliyun.com